

8. Simon A. Donner sa langue au chat / A. Simon // Dictionnaire animalières. – Marcel : édition Favre, 2008. – 130 p.

9. Tauvel J-P. Contes et histoires du Magreb / J-P. Tauvel. – М. : Высш. школа, 1978. – 65 с.

The article deals with the analysis of peculiarities in using animal metaphors and using some names of animals in French proverbs and sayings; the dependence of animal metaphors on some associations of animals with definite thing and features of human behaviour in French proverbs and sayings has been revealed.

Key words: animal metaphors, proverbs, sayings.

УДК 811. 161.2'373 Анатолій Поповський (Дніпропетровськ)

ВІД ХАМА ДО ХАМСТВА

У статті висвітлюється етимологія слова «хам», його лексико-семантичні функції в процесі формування української мовно-літературної норми та словотвірної продуктивності.

Ключові слова: етимологія, біблійні вислови, еволюція лексико-семантичної системи слова, словотвір, антропоніми.

Постановка проблеми. Лексико-семантична система – одна з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями). Її своєрідність у тому, що вона на відміну від інших мовних систем (фонологічної і граматичної) безпосередньо пов'язана з об'єктивною дійсністю, віддзеркаленням якої вона є.

Яскравою і досить цікавою ілюстрацією розвитку української мови може слугувати історія однієї конкретної лексичної одиниці – слова *хам*, яке від власної назви перейшло до розряду загальних, а в основу його семантичної структури було покладено риси однойменного персонажу.

Слово *хам*, що походить від імені біблійного персонажу, не раз стало предметом розгляду у роботах різних напрямків [1, 2 та ін.], однак усі ці дослідження, як правило, лише переказують біблійні тексти, де йдеться мова про Хама, сина Ноя.

Метою нашого дослідження є комплексний аналіз цієї мовної одиниці: етимологія, лексико-семантичні зміни, що відбулися протягом сторіч у стилевій структурі української мови.

Як відомо, з появою Біблії в Київській Русі мова почала поповнюватися біблійною лексикою та фразеологією, а література та інші види мистецтва – біблійними сюжетами та образами.

Протягом століть не тільки наш народ, а й увесь світ розширював лексичний та фразеологічний запас мови, збагачуючи її стійкими біблійними виразами, як-от: «*Берегти як зіницю ока*», «*Виділяти кукіль від пшениці*», «*Вовк в овечій шкурі*», «*Шануй батька свого і матір свою – довго житимеш на землі*», «*Не вбивай!*», «*Не кради!*», «*Не свідчи неправдиво проти ближнього свого!*» та ін.

У кожній літературній мові такі вирази – це культурний фонд нації. Спочатку вони потрапляють у мову людини як пасивний запас, яка знає, що означають вони та їх походження, а потім набувають з часом нових значень.

В українській літературі XIX-XXI ст. розвивається традиція алегоричного переосмислення біблійних мотивів, образів, тем та прямої обробки біблійних текстів. Активніше переосмислено біблійну образність у творчому доробку Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, Г. Хоткевича, С. Черкасенка, Л. Костенко, К. Мотрич, В. Онуфрієнка, Є. Сверстюка, І. Драча та ін. За багато століть біблійні образи стали органічною ознакою художньо-публіцистичного тексту, передусім носієм певного значення. Спочатку слово набувало осмислення тільки з ситуації конкретної практичної діяльності. Вся подальша історія мови є історією емансипації слова від практики, виділення мовлення як самостійної діяльності, що наповнює мову та її елементи – слова.

Так, слово *хам*, окрім української, закріпилося і в інших слов'янських мовах: російською – *хам*, білоруською – *хам*, польською – *cham* як номінативне (первинне й похідне), фразеологічне й контекстуальне.

Первинне номінативне значення – значення, якого набуло слово водночас із його появою. Воно є основою для виникнення та існування всіх інших значень слова. У процесі розвитку мови, у постійному спілкуванні людей слова можуть набувати й інших, похідних номінативних значень.

Лексичне значення слів виявляє високу стійкість. Проте деякі слова з часом набувають певних змін шляхом звуження, розширення чи зміцнення.

Експресивна лексика вживається майже в усіх функціональних стилях літературної мови, але здебільшого використовується в художніх творах і публіцистиці та в розмовно-побутовій сфері, надаючи висловлюванню більшої виразності, образності, помітніше впливає на почуття співрозмовника, читача.

Саме до експресивної лексики належить і слово *хам*. Про його походження дізнаємося з Першої книги Мойсеевої «Буття», де йдеться серед іншого й про Ноя – десятого нащадка Адама – праведника, єдиного обранця Бога серед людей, які на той час населяли землю. У біблійній легенді розповідається, що Бог, розгнівавшись на людей за їхні злі вчинки й розпусту, вирішив знищити все живе на землі, затопивши її водою. Проте він попереджає Ноя про потоп і таким чином рятує його з дружиною та трьох одружених синів, а також по сім пар «чистих» і по дві пари «нечистих» тварин. Після потопу Ной починає займатися землеробством: він перший на землі посадив виноградник, перший зробив вино. Одного разу, випивши вина, він сп'янів і лежав голий, що вважалося великим неподобством. Його сини – Сім, Хам і Яфет – неоднаково повелися в цій ситуації: Хам, побачивши батька голим, почав насміхатися з нього; Сім і Яфет, навпаки, намагаючись не дивитися на батька, накрили його одягом: «Сим же и Иафет взяли одежду и, положив ее на плечи свои, пошли задом и покрыли наготу отца своего; лица их были обращены назад, и они не видали наготы отца своего» (Бут. 9:23).

Довідавшись пізніше про все це, Ной благословив Сіма і Яфета, а сина Хамового, Ханаана, прокляв, пророкуючи йому рабство: «Проклят Ханаан; раб рабов будет он у братьев своих» (Бут. 9:25). Таким чином, ім'я Хама стало позначати поведінку людей грубих, невихованих, нахабних, жорстоких. А один із наших сучасників не випадково застерігає, наголошуючи на результативності такого явища і в нинішньому сьогоденні:

...Хама, самовдоволеного і розперзаного, обтяженого рабським комплексом до слабших і залежних, позбавленого моральних обов'язків, – не дай Боже, наділити силою, правами і владою пана (Є. Сверстюк) [1, 35].

Дослідники звертають увагу на те, що в єгипетській мові *хам* означає «раб» (ім'я *Хам*, можливо, пов'язане з івритським *хам*, «жаркий», або *хум*, «темний»). Незрозуміло, чому Ной прокляв не Хама, а його сина Ханаана, що згадується дещо раніше (Бут. 9:18, 22); у наступних віршах (Бут. 9:26-27) синами Ноя названі Шем, Яфет і Ханаан.

Згідно з біблійною традицією, у Хама було четверо синів, що стали прабатьками численних народів (Бут. 10:6-20). В одному з псалмів (78:51) Єгипет як країну, населену народом, що походить від Хама, названо «Хамом», а у двох інших псалмах (105:23, 27; 106:22) – «країною Хама», до якої інші згадані народи віднесені за географічною близькістю до Єгипту або за політичними зв'язками з ним. За однією з версій, саме у Єгипті оселився Хам після сварки з батьком. За іншою версією,

Бог розсіяв народи по землі лише після вавилонського стовпотворіння, ініціатором якого був онук Хама Німрод. Хам був настільки порочний, що й перед смертю заповідав своїм нащадкам: «Любите друг друга, любите разбой, любите разврат, ненавидьте своих господ и не говорите правды» (Пси. Р. 1136) [3].

Як бачимо, слово *хам* за текстом Біблії та іншими переказами має два значення: «раб» (на рабство прокляв Ной сина Хамового), а також «порочна, аморальна, невихована людина». Останнє й закріпилося за словом і функціонує до теперішнього часу. А вчинок Хама трактується як насмішка та неповага до батька, що у подальшому узвичаїлося як *хамство*.

Дійсно, у біблійні часи хамство старшим обходилося дуже дорого – кара впала не стільки на того, хто повівся по-хамському, скільки на його нащадків. Тому первісне значення слова було «раб, чернь» на згадку про злочасних ханаанян, звідти, напевне, і російські вислови *хамово отродье, хамово колена* [4, т. 4, 542], а також прислів'я *З хама не буде пана* [5, 96]. Слово дуже швидко увійшло до арсеналу дворянства, ним воно «величало» нижчі стани суспільства. А далі... рабство скасували, а хамство виявилось вельми живучим.

За свідченням етимологічних словників, слово *хам*, що з найдавніших часів побутовало в івриті – חַם у грецькій мові – Χαμ, Cham; арабській – حَامٍ хам і мало значення «гарячий; загорілий, смаглявий», у турецькій – хам «грубий», слід виводити від згаданого вище однойменного біблійного персонажа, і до церковнослов'янської мови воно увійшло з грецької [6, т. 4, 220; 7, т. 6, 153].

Згідно із словником В.І. Даля, слово *хам* (а також уживані на той час синонімічні одиниці *хамуга, хамыга, хамовщина, хамово колена, отродье*) – «бранное прозвище лакеев, холопов или слуг; крепостной». Слова *хамство, хамовщина* вважаються синонімічними слову *лакейщина*: *При нем все хамы служат, подлый народ, люди низкого рода и безусловные поклонники.*

Хамоватый человек – «холоповатый, неуч». *Хамовник* «стар. ткач, полотнящик, скатертник, откуда и название части города в Москве, *Хамовники. Хамовное дело*, ткацкое, полотняное и бранное»; *Хамовить* «арх. скитаться без приюта, по миру»; *Хамойка* ж. «смол. Судомойка; вихоть, пучок мочала»; *Хаметь* «влад. понимать, разуметь. / Становиться хамом» [4, т. 4, 542]

У сучасній українській і російській мовах з перелічених утворень збереглися лише деякі, а дієслово *хаметь* втратило значення «понимать, разуметь».

Одинадцятитомний словник української мови наводить два значення слова *хам*. Перше із позначкою «застаріле» – «зневажлива назва людини з нижчих соціальних верств, станів (у мові панівних класів); раб слуга, кріпак, мужик, хлоп» ілюструється прикладами класичної української літератури: *[Старий пан:] Та як же ти, черв'як, козятка нікчемна, мужик неотесаний, хам, як ти наважився іти проти дворянства // Грубе звертання до кріпака, слуги, наймита. – Подай патинки господині Та принеси мені води, Вимети хату, внеси дрова, Посип індікам, гусям дай, Піди до льоху, до корови, Та швидше, хаме!.. Постривай! Упоравшись, біжи в Вільшану (Шевченко); – Не кричить, ми не череда! – Що ти сказав, хаме? З пастухом мене порівнюєш? Геть з двору! (Донч.)*

Друге значення слова *хам* подається із позначками «розмовне» й «лайливе» – «зухвала, груба, нахабна людина». Відповідно й ілюстративний матеріал більш сучасний: *– Погано, Голику! – Не розумію. – Хам ти, брате, ось що. – Трохи є (Довженко)... [8, т. 11, 15].*

Аналогічно трактується значення цього слова також і в Тлумачному словнику російської мови Д.Н. Ушакова [9]. Так, наприклад, у скарбничці російської та української народної творчості наявні такі прислів'я та приказки: *Из хама не будет пана; По бороде Авраам, а по делам – Хам; Хамово отродье [4, т. 4, 542]; Не дай, Боже, з хама пана; Хамів сину! [10, т. 4, 385]; Мужики од Хама, попи від Ахвета [11, 376]; а також загадка: *Ходит Хам по лавке, в хамовій рубашке; откroю я окошко, выдь, Хам, вон (дим у хаті) [4, т. 4, 542].**

У російській мові також вживається вислів *хам трамвайный*, описаний у Довіднику з фразеології: *ізначально «человек, грубо и нагло ведущий себя в трамвае, в общественном транспорте». Употребление прилагательного трамвайный связано с тем, что трамвай был одним из первых (и наиболее загруженных) видов общественного транспорта. «Хам трамвайный» – невоспитанный «человек, по своим манерам схожий с теми людьми, которые нагло и грубо себя ведут в общественном транспорте» [12].*

Як бачимо, більшість уживань цього слова пов'язане з первісним і на теперішній час уже застарілим значенням слова «зневажлива назва людини з нижчих соціальних верств, станів (у мові панівних класів); раб, слуга, кріпак, мужик, холоп» і навіть із власним ім'ям біблійного героя, від якого воно історично походить. Хоча крилаті вислови пізнішого часу вже стало фіксувати його зі значенням «зухвала, груба, нахабна людина». Досить яскравою ілюстрацією відпрацьованого механізму нахабного хамства радянських стікачів до цього є щоденниковий запис Олеса Гончара 25 травня 1968 року: «Криворізька газета «Червоний гірник»

(звичайно, за вказівкою з області) теж, щоб не відстати, дала статтю, грубу, «чорносотенну», як висловився один знайомий.

І мало цього – редактор газети свій опус надсилає нам на домашню адресу (це теж дніпропетровський стиль: всі газети з погромницькими статтями вони підкидають там моїм родичам, навіть хворим, щоб завдати удару ще й з цього боку).

І ось цей криворізький хам шле свою газету нам додому. Валя прочитала, розсердилась – і газету в конверт з припискою: «Повертаю вам газету з вашою наклепницькою статтею, бо вважаю, що вона не варта, щоб її читав О.Г.». Підписалася – дружина такого-то – і відправила в Кривий Ріг.

Потім розповіла мені, поміялись, я ще пожартував: «Дивись, тебе ще покличуть нагору для проработки...» На цьому й кінчилось. Зрештою, ляпас на відстані, що його послала жінка нахабі й хамові, – це теж правомірний жанр. «Адже ж він сміє свій бруд лити у вікно, а я не можу й захищатись? – так це витракувала Валя. І, здається, все на цьому мусило б кінчитись: ти лізеш непроханий зі своїм хамством і маєш ляпаса у відповідь...

Але раптом мене кличуть нагору. Сталося щось страшне. Що?

– Ваша дружина написала в Кривий Ріг якогось листа. Образила редактора.

– Той лист та ще й в супроводі з якоюсь брудною анонімкою Ватченко, секр[етар] обкому, вже переслав Першому і всіх там обдзвонив – грім і блискавка! І Генсек, і Голова Уряду і всі інші – з серйозним виглядом, як якийсь ЧП. – розглядають написані тендітною жіночою рукою два рядки – відповідь хамові. Комедія? Сміх? Але стає від цього сумно.

І те, що книжку в «Рад[янському] письм[еннику]» заборонили, – це теж, мовляв, зв'язано з тим вибухом гніву... Це книжку завізовану, дозволену, надруковану. Якщо це нормально, то що ж тоді беззаконня й сваволя? [Гонч. 179–180].

У художній літературі це слово досить широко використовується майстрами слова для образної характеристики діючих персонажів як у поезії, так і в прозі:

*Душа людська – то божий храм...
А світ, з побожності горбатий,
Уже в тім храмі ставить ґрати,
І в тому храмі править хам.* [С. Тельн., 78]

*Єдиний Боже! Все обіли хами.
Веди мене шляхетними шляхами.*

*І не віддай цим людям на поталу, –
вони вже іншу віру напители... [Л. Кост., 217].*

*..хоч підіймай його домкратом,
а **хам** не стане демократом. [Л. Кост., 536].*

Слід зазначити, що, за спостереженнями дослідників творчості Ліни Костенко, у її поезіях досить багато онімів із Біблії, із християнських джерел [13]. У останньому з наведених прикладів за допомогою паронімії досягнуто каламбурного, іронічного, сатиричного ефекту.

*Возвиситься у Пам'яті, у Слові
Собор, куди не вступають Кат і **Хам**.
Сей Храм слугує, Господи, любові... [Р. Лубківський 32, 15].*

*Одна Голгофа споконвік була:
Розбійник і творець висіли поруч,
І в темряві не розрізняли їх.
Та ми повинні бачити при світлі,
Де вбитий бог, а де всесвітній **хам**,
Що перед смертю розпинав народи. [Павл., 180-181].*

*Свободу не втікати з бою,
Свободу чесності в бою.
Любити те, що сам люблю,
А не підказане тобою,
Свободу за любов мою,
Хоч і накласти головою
А бути все ж самим собою, –
Не проміню на твою,
Ліврейську, жебрачу, ледачу,
Вертку, заляпану, як здачу,
Свободу **хама** й холуя.
Несу свободу в суд за грати,
Мою від мене не забрати –
І здохну, а вона моя. [Світл., 49].*

*Ця обмежена Нехама
Любить Сіма, а не **Хама**,
А свідомо Серафіма
Любить **Хама**, а не Сіма. [М. Лукаш, 9].*

Збирається хамство в комунізм протягти [О. Довж., 555]. Всякий тебе хамлюга лезет знакомитися! [Б. Грінч., 176]. Ти смієш мене бити? – сказав тремтячи Роман. – Ти негодай, хам! [Б. Грінч., 190]. Та...Над нашою Верховною Радою щось таке спорудити можна. Бо за всі роки Незалежності лише «елітарна» фракція комуністів виметала стільки політичного метану у чисте українське небо, що, використай його по-хазяйськи, не треба було б у «старшого родича» газу просити. Підніміть стенограми виступів цих «елітарників» за всі роки Незалежності. Там стільки нечисти, стільки отрути, стільки демагогії, стільки брехні! Дивуєшся, як те небо над Україною це буває сонячним. Та цю «еліту», вибачте, не формувати, а давно розформувати треба. Можна навіть референдум провести. Про потребу цієї бандитської політичної «еліти» в Україні. Як у «спадкоємниці» спитати за мільйони закатованих, виморених голодоморами, по тюрмах та концтаборах українців. Влаштувати цим бандюгам із Кремлівського клозету хоча б невеличкий моральний Нюрнберг. Спитати, де ті наші скромні заощадження, які вони перегнали до Росії, ними живлять свою «п'яту колону». А ми ще вислуховуємо їхню демагогію, пробачаємо їм хамство, оплачуємо їхнє варнякання з трибуни найвищої державної ради. Бо ж кожна година трансляції отого варнякання, до речі, лише за їхніми скромними підрахунками, обходиться народові у чотири тисячі доларів [Є. Дудар, 16].

У творчій практиці майстрів художнього слова ця лексична одиниця набуває поряд із загальноновживаними словотвірними формами й індивідуальних:

Хамократія

*Парує бражка бузинова.
Шумить торговище хамла.
До того йде, щоб хамська мова
у нас державною була.*

*Допоки оїкнем, безборонні,
вони обгадять кожний храм,
і владно всядеться на троні
не Мономах, а Монохам. [18, 8].*

Проте не менш образно насиченими з'являються словосполучення типу *хамливі щелепи*, як-от в статті народного депутата України Олега Медуніці «Чи потрібні кулаки у Верховній Раді?»: *Для мене особисто зрозуміло. Будь-яке рішення банди проти українського народу може бути виявом депутатської непокори їхній «більшості». Через спротив*

у Раді. Через блокування і спротив. Через трощення *хамливих щелеп*. Через формування «НЕ»збройних формувань, які «мирно» зайдуть у Раду і спитають...

Чесно скажу. Вишати не дам. Навіть Колесниченка. Ми ж демократи. А судити будемо!

Це не тільки моя правда. Це право мені делегували виборці у Сумах [19, с. 5].

Усі наведені контексти можна розподілити на дві групи: такі, де слово *хам* ужите у першому, нині вже застарілому значенні, і такі, де слово використане у другому, більш сучасному розумінні. При цьому його уживання в обох випадках підкреслює негативне ставлення до особи, що номінується таким чином. Зумовлюється це, по-перше, негативним сприйняттям самої реалії, що позначається словом *хам*, а по-друге – його яскравою стилістичною забарвленістю, образністю.

Деякі письменники навіть виносили це слово у назву творів, наприклад: драма О. Олеся «Хам», повість Е. Ожешко «Хам» (1889), поезія В. Онуфрієнка «Хам» (1956); В. Поліщук «Великий хам» (драматична поема, 1921 р.); К. Буревій «Хами» (роман), Я. Мамонтов «Веселий Хам» (1921), а також серед інших можна назвати роман польського письменника Леона Кручковського «Кордіан і хам» (1932 р.) та ін. Використання цього слова у назві ще більш загострює проблеми, поставлені у творах.

Ця лексема активізувалася у ЗМІ та на шпальтах сучасної періодики як у заголовках, так і контекстах статей:

Медведчук заступився за Росію й назвав нову владу «хамами» («Українська правда» від 29 березня 2005 р. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2005/03/29/3008314/>).

Пришестя російського хаму в українське місто Одесу (Стаття Олександра Музичка в газетах «Шлях перемоги» від 22 серпня 2012 р. та «Українському слові» від 29 серпня – 4 вересня 2012 р.), так і в контексті публікацій:

Державне думання для українського хаму чуже і незрозуміле (Кокотюха А. «Чому в Україні неможливо бути грамотним» – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=1372).

Однією з опозицій у рефлексивному дискурсі Забужко стає «жіночий аристократизм – чоловіче хамство». Свій *антихамський імунітет* українська культура, вважає вона, утратила ще за життя Лесі Українки. Але при цьому ігнорується, що архетипно... *хамство* як психологічне явище формується від зневаги до батька... У тлумаченні Забужко, бути *хамом* – це бути злочинцем проти незбагненого Святого

Духа...» (Боровська Н. «Наша пані» Леся Українка в тлумаченні Оксани Забужко // Слово і час. – 2010, № 2).

«Батько мені потім ще казав: «Ти знаєш, можна спілкуватися українською, єврейською, російською мовами – будь-якою, але жити на українській землі й не знати української мови – це просто хамство». (Грішило Алла. «Мрії – «молодильні ліки» для душі... // Здоров'я і довголіття. – 2012, № 36).

«Торжествуючий хам захоплює позиції. Україна рухається в дуже поганий бік», – ці слова з виступу письменника, професора Анатолія Погрібного на V з'їзді НСПУ змінили тональність роботи всього з'їзду» (Степула Н. – Режим доступу: <http://otherside.com.ua/news/detail.php?lang=1&id=11239>).

Ірина Фаріон: *«З бандитами не сідають за «круглі столи», з бандитами не спілкуються, їх ізолюють від суспільства. Їх треба ув'язнити. Є люди, яких не толерують. Для мене толерувати – значить відступати. Особливо за теперішньої політичної обстановки. З людиною – людськи, з хамом – по-хамськи. Це називається адекватність.* (Українське слово, 2007, № 8, 21-27 лютого. – С. 10).

*Довкола – кпини, посмішки глузливі,
Готовність перед хамом гнути спину.
І топить день за днем Хрещатик в пиві
понуру і безвільну Україну,
роз'єднану – від Харкова до Львова
яку в «законі» зеки-лиходії
позбавити назавжди хочуть Слова,
а вслід за рідним словом – Думки, Дії.* (Цушко Сергій. Лицарям, які голодують під стінами «Українського дому» // Українське слово, 2012, № 29, 18-24 липня. – С. 3).

У Феодосії ДТП за участю працівника СБУ – дві жертви. На Одещині рибінспектор, родич місцевого чиновника, згвалтував 14-літню школярку. У місті Борзна на Чернігівщині майор міліції розпоров живіт вагітній жінці.

Усі ці історії об'єднують дві обставини – злочинці пов'язані з владою або силовими відомствами, і система має намір їх захистити – «відмазати».

Абсурд полягає у тому, що особи, які живуть за наш кошт і мають dbати про нас та нашу безпеку, є, по суті, нашими ворогами. Вони становлять загрозу життю, здоров'ю, створюючи пряму небезпеку для наших рідних і близьких.

Це війна зажерливих, самовдоволенних, оскраженілих від власного всевладдя та безкарності хамів – чиновників проти «плебсу». (Левус

Андрій. Про виродків, вільних людей та ніжку немовляти // Шлях перемоги, 2013, № 12, 27 березня. – С. 1).

Усак В.: «*Ми ще каратимем хамів мечем республіки...*» (Березіль. – 1996. – № 9-10. – С. 127).

П'ять тисяч євро моральної компенсації за хамство отримує українська пенсіонерка від української міліції: така постанова Європейського суду (Укр. радіо, телебач., 28.06.2013).

Як бачимо, про хамів та хамство писали не лише класики, а й пишуть сучасні письменники та журналісти. Однак хамство, на жаль, процвітає і вже давно не залежить від соціальної приналежності людей, тобто ніяк не пов'язане з його первісним значенням: начальник-хам з вищою освітою й усілякими титулами часто по-хамськи ставиться до підлеглого, з іншого боку, прості люди із скромною освітою можуть демонструвати тактичне ставлення до усіх оточуючих, незалежно від їх соціального стану. Його сучасна активізація в періодиці, художній літературі, ЗМІ та живому народному мовленні яскраво характеризує рівень суспільної моралі й культури. А Ліна Костенко ставить вельми виважений діагноз цьому суспільному явищу:

*Грядущий хам вже навіть не гряде –
уже він сам в грядуще нас веде...* [Л. Кост., 262].

Згідно з словниками української мови, до словотвірного гнізда слова *хам* на сучасному етапі розвитку мови належать такі одиниці:

Хамів, *заст., розм., лайл.* Прикм. До **хам**; належний хамові. – *У гласні вибиратимуть і дворяни й мужики. – Ні! Не діжде, не діжде, хамове кодро! – сердилась старенька пані, ударяючи кулаком об кулак* (Мирний).

Хамка, *ж., заст., розм., лайл.* жін. до **хам**. – *Чого ви до мене причепились? Відчепіться!* – *мовила Софія уривчато, глухо. – Ах, ти ж, хамка нікчемна!* – *вереснула баронеса* [Л. Укр., 90].

Хамло, *ч. і ж., заст., розм., лайл.* Те саме, що **хам і хамка**. – *Та ти і не тикай, бо я тобі не рівня, ти – хамло, мужик, а я – дворянин!* [Мирн., 212]; // *Вайлувата, незграбна людина. Він такий хамло, поки дочвала, то й сонце зайде* [42, 385].

Хамлюга, *ч. і ж., заст., розм., лайл.* Збільш. до **хам і хамка**. – *Я тоді до нього: «Ах ти ж, хамлюга, сукин син! Та чи в тебе хліба немає, чи грошей, щоб купити, що ти з-за такої погані гріха на душу береш?»* [Хотк., 192]

Хамовитий, *розм.* Схильний до хамства (у 2 знач.); зухвалий, грубий, нахабний. – *Ах, герой! Чорна робота йому не по плечу, – драгувався Андрій. – Хамовитий хлопець. Доведеться скрутити* [Бедзик, 142].

Хамовито, розм. Прислівник до **хамовитий**. – Я, можна сказати, одряхлів тільки духом, але не брюхом, – **хамовито** повідомив Геннадій. – Шлунок у мене – пошли, доле, кожному молотнику! Жорна! [Гол., т. 3, 114]

Хамство, 1. заст., Збірн. до **хам**. 1. – Ова, – відповів Дум'як, – так-то ви далеко від **хамів**. А зрештою, я не признаю ані **хамства**, ані панства [Фр., 47].

2. розм. Зухвалість, грубість, нахабство. Холодний тон Гармашихи він уловив, звичайно. Але подумав, що це не що інше як немилість за його оте **хамство** велике. Де ж пак! За три дні не спромігсь хвору Орісю провідати [Гол., т. 1, 282]. – Вивчаю походження **хамства** людського, грубоциві, черствості, душевної глухоти [Гончар, 114]; – Хіба ж не **хамство**, дорогий колего, отакі порядки? Підстрелити й посадовити невинного чоловіка разом з карними злочинцями [Кач., 286].

Хамський 1. заст. Прикм. до **хам** 1. – Бісове **хамське** кодро! – мовив Колісник, увиходячи у світлицю [Мирн., 511]; О роде **хамський**, мужичий! Привик ти у землі ритися, у калюці ковбанитися, і тобі заздро стає, коли твій брат задихається там і протягає руки, щоб вирватися [Мирн., 173].

2. розм. Власт. хамові (у 2 знач.); зухвалий, грубий, нахабний. **Хамські** вчинки.

Хамула. ч. і ж., заст., розм., лайл. Те саме, що **хам** і **хамка**. – Чого ти на мене тикаєш? Я тобі не дам грошей за місяць. Ніяк не привчимо цих **хамул**, як треба розмовлять з панами [Н.-Лев., 152]; Ну, ти, **хамула**! Чого штовхаєси? [Вас., 427]; // Вайлувата, незграбна людина.

Це слово має діалектний омонім: **хамула** – ж., діал. Поганий суп.

Хамулуватий розм. Неповороткий, незграбний, вайлуватий [8, т.11, 16].

Окремий розвиток російської та української мов зумовив різний склад гнізд досліджуваного нами слова у двох мовах на сучасному етапі. Скажімо, російські дієслова *хаметь* / *охаметь* можна перекласти на українську лише сполученням *ставати* / *стати хамом*, рос. *хамить* / *нахамить* – *поводитися по-хамському* (*по-хамськи*), *бути хамом*, *грубіняти*, *грубити*.

Словотвірні можливості слова *хам* притаманні й українському антропоніміконові: *Хам*, *Хамдій*, *Хамик*, *Хамилова*, *Хамицький*, *Хамко*, *Хамов*, *Хбменова*, *Хаменюк*, *Хамченко* *Хамчъшкін*, *Хамходера*, [14, 759; 15, 32, 289, 347, 364; 17, 161; 20; Д I, 452]; *Хамазюк*, *Хамула*, *Хаменко*, *Хамуляк* [20; Д I, 452]; *Хамакишин*, *Хамбеков*, *Хамбір*, *Хамдов*, *Хамза*, *Хамзолов*, *Хамілов*, *Хаміневич*, *Хамітов*, *Хаміцевич*, *Хамлов*, *Хамрук*,

Хамула, Хамулін, Хамчич [21: 2, 286-287]; Хамидо, Хаминич [15, 328, 388], Хамініч [25, 2], Хамський [24, 342] Хамчук [22, 302], Хамула (23, 2), Хамайдула, Хамалак, Хамалах, Хаматдінов, Хаматов, Хаматишин, Хамбіков, Хаменко, Хаметов, Хамзаєв, Хамзін, Хамзов, Хамилов, Хамишин, Хаміженков, Хаміловскі, Хамінський, Хамітов, Хаміцевич, Хаміцер, Хамішин, Хамкалов, Хамкін, Хаммо, Хамовненко, Хамрик, Хамрік, Хамрін, Хамро, Хамула, Хамутинський, Хамутов, Хамутовський [26, 876-877]

Згідно з сучасними словниками української мови та живомовними фіксаціями, до словотвірного гнізда слова *хам* на сучасному етапі розвитку мови можна віднести такі одиниці: *хамів, хамка, хамло, хамлюга, хамовитий, хамовито, хамство, хамський, по-хамськи, по-хамському, хамула, хамулуватий* [8, т.11, 16; 42, 385], *хамити*: Він **хамив** так, неначе в кишені у нього лежала запасна щелепа (ПД, 14.02.2013, 16), а також прізвища людей, що проживають на території сучасної України.

Слово *хам* належить до стилістично забарвленої лексики. Ситуація щодо нього склалася вкрай неординарна: слово, яке походить від імені біблійного героя, тобто з так званого «високого» стилю, через набуте ним в історичному процесі лексичне значення, що характеризує людину за яскраво негативною ознакою, перейшло до зниженого плану української мови й віддзеркалює реальну оцінку сучасних суспільних взаємовідносин: *«Усі ми невдоволені мерзотними умовами нашого суспільного життя. Обурюємось навколишнім беззаконням і хамством, жадібністю і корисливістю осіб, поставлених на службу людям. Хочемо уникнути байдужого лікаря чи вчителя, який сам не навчився любити, поважати і чесно мислити. Байдужість засмоктує, як болото. То як нам вилізти з того непрохідного болота?»* [НВ, 2013, № 7-8, 16].

Наостанок хочеться виказати побажання того, щоб і друге значення слова у найближчому майбутньому перейшло до складу застарілої лексики через зникнення явища хамства в українському суспільстві. А це можливо, коли спільними зусиллями, як радить Петро Ребро, вивести

На чисту воду їх – «мокрушників!

Усіх ярижників, вельмож,

Політиканів і дворушників,

І всіх халтурників також.

Є ще мішені для дотепників

Це шерг зайд і шахраїв,

*Це згря **хамів** і наклепників,*

Це тьма лакуз і холуїв.

*Під обстріл сміху – всіх розпусників,
Всіх наркоманів, паханів,
Усіх пройдисвітів-спокусників
І демагогів-брехунів.* [16, 8].

1. Коваль А.П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А.П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.

2. Откуда пошли ругательства «хам», «сволочь», «подонок», «ублюдок», «наглец»? – Режим доступу: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-6333/>

3. Електронна єврейська енциклопедія. Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/14430>.

4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х тт. – М.: Русский язык, 1978-1980.

5. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича та інших. Укл. М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – В 4-х тт. – М.: «Прогресс», 1987.

7. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.). – К.: Наук. думка, 2012.

8. Словник української мови: в 11-ти тт. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

9. Толковый словарь русского языка: В 4-х тт. / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: Гос. ин-т «Сов. энцикл.» ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940.

10. Словар української мови: в 4-х тт. / Упор. Б.Д. Грінченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959.

11. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. – Х., 1898. – Т. 1.

12. Справочник по фразеологии. – [Електрон. версія] Режим доступу: <http://frazeologizm.ru/?show=242>.

13. Місяць Н.К. Антропоніми в поезії Ліни Костенко в аспекті теорії фрейдів. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1027/1/01mnkatf.pdf>.

14. Телефоны: Городская телефонная сеть. – Днепропетровск: РИА Дана, 1993. – 936 с.

15. Горпинич В.О. Прізвища степової України. Словник. Наукове видання. Дніпропетровськ, ДДУ, 2000. – 408 с.

16. Ребро Петро. Ми – в опозиції // Літературна Україна, 2005, 3 березня.

17. Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини. – К.: «Факт». – 198 с.

18. Бортняк Анатолій. Хамокрагія // Літературна Україна, 2004, 25 листопада.

19. Медуниця Олег. Чи потрібні кулаки у Верховній Раді? // Шлях перемоги, 2012, 19 грудня.

20. Булава Н.Ю. Сучасні українські прізвища північної Донеччини: Дис... канд. ...філол. наук. – Одеса, 2005. Додатки: т. I, II.

21. Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / К.Д. Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова; за ред. проф. К.Д. Глуховцевої. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – Т. 2.

22. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів: Літопис, 2001.

23. Хамула Михайло. Глиняни. Місто моїх килимів (спогади). – К., Видавничий Фонд ОУН, 1969. – 140 с.

24. Студії з ономастики та етимології. 2010 / НАН України. Ін-т укр. мови; редкол.: І.В.Єфименко (відп. ред.) [та ін.]. – Луцьк : ВМА „Терен”, 2010. – 452 с.

25. Дніпропетровський університет. Газета Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, 2013, № 5, 30 травня. – 4 с.

26. Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Під ред. проф.Т.Ю.Ковалевської та проф. І.Є.Намакштанської. – Донецьк: «Вебер» (Донецька філія), 2007. – 996 с.

Прийняті скорочення

Бедзик – Бедзик Ю.Д. Полки идут на переправу. М.: Воениздат, 1965. – 239 с.

Гонч. – Олесь Гончар. «Берегти світло в душі...»: про віру та сім'ю: із щоденникових записів / Олесь Гончар; упорядкув., підготов. Текстів, ілюстр. матеріалу Гончар Л.О. – К.: Веселка, 2011. – 223 с.: іл.

Гончар – Олесь Гончар. Тронка. – М: Худ. лит., 1979. – 304 с.

Грінч. – Грінченко Б.Д. Твори. – В 2-х тт. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 2. – 577 с.

Довж. – Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. – К.: Наукова думка, 1986.

Дудар – Дудар Євген. Ще терпеливо... // Українське слово. – 2013. – № 6.– 6-12 лютого.

Кач. – Качура Я.Д. Вибрані твори. – В 2-х тт. – К., 1958. – Т. 2

Л.Кост. – Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.

Лукаш – Лукаш М.О. Шпигачки / Післямова Л.Череватенка. – К.: Ярославів Вал, 2003. – 240 с.

Л.Укр. – Леся Українка. Зібрання творів у 12-ти тт. – К.: Наукова думка, 1975-1979. – Т. 10.

Мирн. – Панас Мирний. Вибрані твори. – К: Дніпро, 1974. – 553 с.

НВ – Всеукраїнська православна газета «Наша віра». – К., 2013.

Н.-Лев. – Нечуй-Левицький І.С. Твори. – В 2-х тт. – К.: Дніпро, 1977.

Павл. – Павличко Д.В. Голгофа. // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – Кн. 3. – К.: Рось, 1994.

ПД – Обласна газета «Полтавська думка», № 7, 14 лютого 2013 р.

Світл. – Світличний І.О. У мене – тільки слово. – Х.: Фоліо, 1994. – 431 с.

Тельн. – Тельнюк С.В. Сузір'я Любові: Вірші, балади, поеми. – К.: Рад. Письменник, 1987. – 157 с.

Укр. радіо, телебач. – Українське радіо, телебачення. – К., 2013.

Хотк. – Хоткевич Г.М. Твори: В 2-х тт. – К.: Дніпро, 1966. – Т. 1.

Шевч. – Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1972. – 700 с.

The etymology of a word “boor,” its lexical and semantic functions is studied in this article. These functions are examined during the process Ukrainian literary norm formation and its word-formation efficiency.

Key words: *etymology, bible expressions, evolution of lexical and semantic system of a word, word-formation, anthroponomy words and expressions.*